

John Haldon, *Bysantin historia*, suom. Kaisa Sivenius, Gaudeamus: Helsinki 2010. 254 s.

Bysanttilainen toiseus ja murtuvat myytit

Sana *Bysantti* on länsieurooppalaisessa kulttuurissa leimattu jokseenkin pejoratiivisesti. Siitäkin syystä Bysantin historiaa käsittelevän kirjan ilmestyminen suomeksi on todellinen kulttuuriteko. Ja juuri nyt on julkisuudessa annettu ymmärtää, että Egyptin, Välimeren alueen ja Bysantin tutkimus Suomessa nauttisivat suurta taloudellista arvonantoa toisin kuin vaikkapa muinaisen kansallisen ”korkeakulttuurimme” tutkimus (HS 24.8.2013, C3). Se, missä määrin tämä väite pitää tai ei pidä paikkaansa, lienee tutkijapiireissä selvä, joten palataan itse kirjaan ja sen kirjoittajaan.

John Haldonin *Bysantin historia* [alkuteos *Byzantium: A History*] on myynyt yllättävän hyvin ja siitä on otettu jo toinen painos. Yhtenä syynä täytyy olla 81 vuotta kestänyt tauko suomenkielisessä julkaisutoiminnassa. Itä-Rooman historiasta kiinnostuneita on Pohjolassakin aina ollut. Nyt Bysantista voivat lukea nekin, jotka eivät ole osanneet sitä edes kaivata. Kirjaa lukiessa ei voi kyllin ihaila Haldonin laajaa asiantuntemusta, tuoretta ja rohkeaa lähestymistapaa sekä tyylitajua. Haldon on ansioitunut Bysantin tutkija ja toimii Princetonin yliopiston historian ja Kreikan tutkimuksen professorina.

Bysantin historiaa käsittelevä yleisteos on julkaistu suomeksi viimeksi vuonna 1929. Tuota Charles Diehlin ranskasta käännettyä teosta *Bysantti: suuruuden aika ja rappeutuminen* saa tuskin enää antikvariaatistakaan. Se ei sinänsä ole puute, sillä Diehl sortui aikanaan samaan kuin niin monet länsieurooppalaiset historiantutkijat vielä nytkin. Bysantin kulttuurille eikä sen välittämille arvoille ei useinkaan riitä ymmärrystä. Lisäksi arvostelijoiden mukaan juuri Bysantista löytyy kaikki se tapainturmelus, julmuus ja mädännäisyys mitä keskiajan yhteiskunnat pitivät sisällään. Kyseinen asenne on ilmeisesti auttanut kirjoittajia itseään vähättelemään oman taustayhteisönsä epäkohtia bysanttilaisen erilaisuuden kustannuksella.

Valitettavasti tämä bysanttilaisen toiseuden ongelma ei ole vielä kukaan kadonnut, vaan elää yhä. Käsitys Bysantista poliittisten juonittelujen, vehkeilyn ja

lahjonnan tyyssijana on juurtunut erittäin syvälle, ja se elää vielä tänäkin päivänä suomalaisen poliittisen median sanastossa. *Bysantin historia* on erityisen tervetullut siitäkkin syystä, että Haldon pyrkii puhdistamaan ilmaa ja romuttamaan sekä ristiretkiajan että valistuskauden ennakkoluulot. Hän tahtoo tuoda näkyviin Bysantin ainutlaatuisuuden, mutta onnistuuko hän siinä, ja jos, niin missä määrin?

Kirjoittajan lähtökohdat ovat oivalliset sikäli, että hän ei tarkastele Bysanttia yksinomaan poliittisena tapahtumahistorian ketjuna, vaan monimuotoisena historiallisena ilmiönä. Bysanttia ovat kirjoittajan mukaan olleet valtion lisäksi yhteiskunnallinen muutos, talouselämän suuret vaihtelut, kaupungin ja maaseudun väliset suhteet, hallintokoneiston ja rahajärjestelmän muutokset, roomalaisen oikeuden kehitys ja kirkon sekä luostarilaitoksen vahva asema. Avaimena ilmiöiden ymmärtämiseen kirjoittaja pitää ihmisten omaa käsitystä itsestään sellaisena kuin aikalaiset ovat sen jättäneet alkuperäisiin lähteisiin.

Bysanttilainen itseymmärrys on lähtökohtana tavoiteltava. Mutta pystyykö nykyajan tutkija eläytymään kirjoitettuihin lähteisiin? Suoran tulkinnan lisäksi tutkijalla on oltava kykyä ymmärtää sitäkin, mitä rivien välistä voi lukea. Puutteena *Bysantin historiassa* on toisaalta se, ettei mistään käy ilmi, missä määrin Haldon on tukeutunut alkuperäislähteisiin. Myöskään ei selviä, mitä ovat nämä lähteet, joiden olemassaoloon muutaman kerran viitataan.

Sen sijaan teos on mitä erinomaisin oppikirja tutkimusretkelle Bysanttiin. Kirjoittaja on pyrkinyt luomaan käsiteltävästä kohteestaan, Bysantin valtiohistoriasta, mahdollisimman selkeän kuvan. Hän käsittelee Bysanttia sellaisenaan, eikä yksinomaan antiikin jatkeena tai osmanien imperiumin edeltäjänä. Johdannossaan Haldon kertoo keskittyvänsä valtiohistoriaan ja monimutkaisen yhteiskunnallisen todellisuuden kuvaamiseen. Kirjan erityisenä ansiona on taloudellisten taustatekijöiden monipuolinen käsittely. Lisäksi teoksen maantieteellinen näkökulma auttaa hahmottamaan Bysanttia konkreettisesti.

Bysantin valtakunnan tuho huipentui Konstantinopolin turkkilaisvalloitukseen toukokuussa 1453. Siitä, milloin Bysantin tai Itä-Rooman valta alkoi, vallitsee tutkijapiireissä vaihtelevia käsityksiä. Joidenkin käsitysten mukaan varhaisbysanttilaisen kauden voidaan katsoa alkaneen silloin, kun keisari Konstantinus Suuren (hall. 306–337) perustama hallintokaupunki Konstantinopoli vihittiin käyttöönsä vuonna 330, kun taas toisten näkemysten mukaan varsinainen Bysantti alkoi keisari Justinianuksesta, joka hallitsi vuosina 527–565. Haldon ei kerro omaa rajaustaan mikäli sellaista on, mutta hän näyttäisi noudattavan tätä jälkimmäistä näkemystä (s. 33).

Haldonin teos ilmestyi englanniksi jo vuonna 2000. Kirjoittaja on valinnut teokseensa kronologis-temaattisen jaottelun, joka pitäytyy tiukasti poliittis-hallinnollisessa tarkastelutavassa. Toisin kuin esim. Judith Herrin, jonka Bysantin historia (*Byzantium, The Surprising Life of A Medieval Empire*) ilmestyi vasta 2007, Haldon pitäytyy perinteiseen konseptiin. Judith Herrin sen sijaan lähestyy Bysanttia laajemmin erilaisten ilmiöiden kautta, kuten seuraavista otsikoista ilmenee: 'Konstantinopoli kristikunnan suurimpana kaupunkina', 'Pyhät Kyrillos ja Methodius "slaavien apostolit"', 'Kreikkalainen tuli', 'Eunukit', 'Roomalainen oikeus', 'Suojavalli islamia vastaan', 'Kosmopoliittinen yhteiskunta', jne. Haldon

on jakanut Bysantin historiansa seuraaviin päälukuihin: 'Rooman valtakunnan murros (n. 300–741)', 'Keskiaikainen keisarikunta (n. 741–1453)', 'Bysantin maat ja kansat', 'Bysantin valtio', 'Elämä kaupungeissa ja maaseudulla', 'Bysantin poliittinen järjestelmä', 'Kirkko, valtio ja uskonto' sekä 'Valta, taide ja perinne Bysantissa'. Jaottelu on looginen ja perusteltu, sisällön käsittely asiallista.

Silti lukija jää kaipaamaan jotain muutakin. Kirjoittaja on yrittänyt jättää kuvataiteen, kirjallisuuden ja idän kirkon historian tietoisesti käsittelemättä perustellen ratkaisuaan sillä, että muissa moderneissa teoksissa bysanttilaista kulttuuria ja ortodoksista uskontoa on käsitelty riittävästi. Vaikka kirjoittajan rajausta voidaan pitää voimavarakysymyksenä ja sikäli ymmärrettävänä, ei sille kuitenkaan löydy riittäviä perusteluja. Miten voidaan löytää hänen itsensä peräänkuuluttama aikalaisten oma käsitys itsestään ilman kulttuurista, aatehistoriallista, filosofista tai uskonnollista pohjavirettä? Miten Bysantin taide, kirjallisuus ja uskonto voitaisiin erottaa valtion yli tuhatvuotisesta historiasta, jossa kirkko ja valtio olivat lähes yhtä ja josta juontaa juurensa termi kesaropapismi? Uskonnolliset syyt ovat aina vaikuttaneet politiikkaan ja sotiin niin Bysantissa kuin muuallakin.

Koska Haldon rajaa jo johdannossa uskonnon ja kulttuurin pois kirjastaan, lukija yllättyy kun huomaa, että näitä aihepiirejä kuitenkin sivutaan. Kirjoittaja uhraa palstatilaa myös kirkon ja valtion väliselle suhteelle, eikä toisin oikein voisi ollakaan, kun on Bysantista kysymys. Kuitenkaan kaikki teologiset ja filosofiset muotoilut eivät näytä olevan *Bysantin historiassa* aina aivan kohdallaan. Kirjoittajan toteamus areiolaisuudesta ei ole teologisesti eikä historiallisesti vedenpitävä. Haldonin tulkinnan mukaan Areios (256–336) opetti, että 'Jeesus ei ollut Jumala eikä ihminen vaan pikemminkin eräänlainen puolijumala' (s. 34). Toisin kuin Haldon muotoilee, Nikean ekumeenisessa konsiilissa 325 harhaoppiseksi todettu Areios, joka oli Paavali Samosatalaisen (200–275) oppilaita kolmannessa polvessa, opetti ettei Poika ole ollut aina, vaan on Isän luoma (kreikaksi *κτίσμα θεού*). Tästä syystä Nikean kirkolliskokous kiteytti uskontunnustukseen hyvin tarkat sanamuodot Kristuksen ja Jumalan olemuksesta ja keskinäisestä suhteesta.

Haldonin taiteenfilosofinen analyysi Bysantin kuvamaailmasta (s. 193–196) on asenteellinen, eikä siinä huomioida sitä, että vain murto-osa kuvataiteesta on säilynyt kuvariidan eli ikonoklasmin jälkeen, ristiretkeläisajasta ja turkkilaiskaudesta puhumattakaan. Ainakaan tässä suhteessa kirjoittaja ei ole onnistunut rikkomaan vanhoja myyttejä eikä asenteita, vaan sortuu itse tukemaan samoja vanhoja kliseitä Bysantin taiteen oletetusta yksipuolisuudesta, johon tarvittiin läntisen renessanssin terapeuttista vaikutusta. Tosiasiassa Bysantin vaikutus renessanssin syntyyn on ollut käännteentekevä, mihin Haldon onneksi viittaa toisessa yhteydessä.

Varsinaista tekstiosuutta täydentää yksitoista karttaa, luettelo Bysantin keisareista, sanasto ja kronologia. Lisäksi kirjan loppuun on koottu englannin- ja hiukan saksankielistäkin lisälukemistoa. Sen sijaan teoksen kuvitus antaa värikkästä Bysantista väljähtyneen vaikutelman. Kartat sinänsä ovat erittäin tervetulleita, pääosin selkeitä ja auttavat hahmottamaan kulloinkin muuttuvia tilanteita, mutta varsinainen kuvitus on jätetty pelkkien bysanttilaisten rahojen

varaan, jotka toki ovat sinänsä kiinnostavia.

On ymmärrettävää, että näinkin monisyisessä, kattavassa ja syvässä teoksessa esiintyy epätarkkuuksia sekä joitakin painotus-, asia-, kirjoitus- ja käännösvirheitä. Alaluvussa 'Kansat ja kielet' ei huomioida lainkaan aramean kielen merkittävää roolia varhaisessa Bysantissa. Termin 'bulgaarit' käytössä tulee olla varovainen, sillä sama termi merkitsee sekä turkkilaisperäistä kieltä puhuneita bolgaareja että bulgarialaisia, jotka ovat sekä bolgaarien että eteläslaavien jälkeläisiä. Asiayhteydestä selviää, kumpaa ryhmää suomentaja on tarkoittanut. Termillä 'persialaissodat' (s. 48, 220) tarkoitetaan antiikin kreikkalaisten kaupunkivaltioiden 400-luvulla e. a. a. Persiaa vastaan käymiä sotia, eikä sitä käytetä Bysantin ja Persian välisistä sodista, jotka käytiin vuosina 565–591.

Vuoden 2011 painoksessa on korjattu ainakin ne virheet, jotka Björn Forsén mainitsee kritiikissään *Historiallisen Aikakauskirjan* numerossa 3/2010. Ensipainoksessa sivulla 90 sekoittuu aika ennen ja jälkeen ajanlaskumme. Aleksanteri Suuren mainitaan lopetelleen valloituksiaan 350-luvulla jKr. – joten suomentajan olisi ollut parempi kääntää ajoitus sanatarkasti alkutekstistä ”in the second half of the fourth century B.C.” – eli e. a. a. Suomenkielisessä laitoksessa ei Theban kaupungista luonnollisestikaan voi käyttää englanninkielistä nimeä Thebes (s. 133), eikä keisari Romanos Lekapenos hallinnut vuosina 870–948 (s. 58) vaan vuosina 920–944.

Forsénin huomioiden lisäksi voidaan todeta, että myös vuoden 2011 painoksessa kirjoitetaan jotkut erisnimet pienellä alkukirjaimella. Näitä ovat mm. Theotokos, Jumalansynnyttäjä ja Khristotokos sekä sivulla 34–35 että kirjan lopussa olevassa luettelossa. Epälooginen lipsahdus on suomentajan valinta kirjoittaa Konstantius välillä C:llä tai K:lla, kun taas Konstantinus ja Konstans kirjoitetaan aina K-kirjaimella (s. 26, 27, 29, 217). Keisari Maurikios on sivuilla 44–45 Mauritios toisin kuin luettelossa, jossa käytetään oikeaa muotoa Maurikios.

Samoin vuoden 2011 painoksessa on korjattu niitä vääriä nimiä ja vuosilukuja, jotka Juho Wilskman mainitsee Agricola-netissä 23.6.2010 julkaistussa arvostelussaan. Tällaisia ovat esim. Jarmuk-joen taistelu, joka käytiin vuonna 636 eikä 634 kuten kronologisessa luettelossa (s. 221) mainitaan. Lisäksi joesta pitäisi käyttää suomenkielistä J:llä alkavaa muotoa, (ei Yarmuk). Wilskman on kartoittanut useita vastaavia tarkkuusvirheitä. Haldon ei myöskään painota, etteivät osmanit olleet ainoa Vähää Aasiaa hallinnoiva turkkilaisryhmä 1200- ja 1300-luvuilla, vaikka hän mainitseekin ohimennen seldzudit.

Yksi piintyneistä vääristä uskomuksista, joita Haldon on kyennyt romuttamaan, on korruptio. Hän toteaa, että kokonaisuudessaan Bysantin hallinto ei ollut sen korruptoituneempaa kuin minkä tahansa muunkaan esimodernin yhteiskunnan hallinto, jossa oli monimutkainen verotusjärjestelmä. Väärinkäsitysten oikaisemisen lisäksi teoksen etuna on, ettei kirjoittaja sorru orientaalisen romantisointiin, mutta ei myöskään kyyniseen leikinlaskuun, kuten Alf Henriksson muuten niin erinomaisessa yleisesityksessään.¹ Sen sijaan Haldonin yritys murtaa perinteinen käsitys ikonoklasmista jää puolitiehen ja osoittaa, ettei hän tunne Bysantin arkeologiaa eikä sanottavasti taidehistoriaakaan.

¹ *Byzantinsk historia år 326 till år 1453*, Atlantis: Stockholm 1988.

Haldon on sillä kannalla, että ikonoklastiset keisarit vain huolehtivat siitä, että kuvat siirrettiin 'turvaan' sellaisista kirkon tiloista, joissa ne olisivat voineet joutua vääränlaisen palvonnan kohteeksi. Väite on täysin kestävä, sillä arkeologisen jäämistön pohjalta tehdyt johtopäätökset kertovat aivan muuta.

Vaikka kirjoittaja pyrkii oikeutetusti irti valistusajan ennakkoluuloista, voidaan kysyä, onko hän itsekään niistä täysin vapaa. Kirjoittajan käsitys ortodoksisesta pelastusopista on ansiokristillisyyden leimaama. Luostareista kertovassa luvussa annetaan ymmärtää, että 'tavallisen ihmisen pääsemiseksi taivaaseen riittäisi rukous, ehtoollinen, kirkossakäynti ja moralisääntöjen noudattaminen'. Länsimaisesta lähestymistavasta kertoo lisäksi se, ettei Bysantin kulttuurin vaikutusta osmaneihin eikä Moskovan roolia kolmantena Roomana mainita. Kirjoittaja painottaa, että Itä-Rooman valtion tuhouduttua 'Bysantti' jäi elämään luostarilaitoksessa ja teologiassa. Kuitenkin Moskovan Venäjä omaksui tietoisesti Bysantista muutakin kuin teologian.

John Haldonin Bysantista ei löydy purppuraa eikä helmiäisen hohtoa, ei kiihkeitä filosofis-teologisia keskusteluja eikä ainuttakaan ikonoklastia. Silti *Bysantin historia* soveltuu erinomaisesti sekä ammattilaisille että historiasta muuten kiinnostuneille. Haldon on onnistunut tuomaan esille jotain Bysantin ainutlaatuisuudesta avaamalla sen monimutkaista mutta silti toimivaa hallinto- ja verotusjärjestelmää. Haldon on tiedostanut syvällisesti bysanttilaisen toiseuden ongelman, ja lähtenyt rohkeasti etsimään uusia lähestymistapoja ja näkökulmia kiistelyyn Bysanttiin. Hän on onnistunut murtamaan teoksessaan joitakin merkittäviä myyttejä, joita on alettu pitää itsestään selvinä totuuksina jopa tutkijapiirien ulkopuolellakin. *Bysantin historia* tempaa mukaansa ja tarjoaa asiallisen ja äärimmäisen mielenkiintoisen johdatuksen Bysantin Suomessa niin laiminlyötyyn historiaan.

Hanna-Riitta Toivanen-Kola, FT
Helsingin yliopisto
hanna-riitta.toivanen-kola[at]helsinki.fi